

Մ. ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

(Քննադատական փորձ)

Քառորդ դարից աւելի է անցել այն օրից, երբ իր վերջին շունչն էր աւանդում վշտաբեկ ու հեղամրմունջ Պէշիկթաշլեանը՝ հայոց սակաւաթիւ իսկական բանաստեղծներից մէկը:

Հայոց գրականութեան տեսակէտից հետաքրքիր է, ի հարկէ, թէ ինչպէս է ծնուել, զարգացել ու բեղմնաւորուել եղբայրութեան երգիչ այդ բանաստեղծը, սակայն դժբախտաբար մեզ չը յաջողուեց հակառակ երկար խուզարկութեանց գրասեղ նրա հանգամանօրէն մանրապատում կենսագրութիւնը:

Վերև յիշած պատճառով ներկայ ուսումնասիրութեան մէջ ստիպուած ենք անտես առնել բանաստեղծի կենսագրութիւնը և բաւականանալ միայն նրա գրքերով:

Պէշիկթաշլեանի երկերը տպուած են Պոլսում 1870 թ. հետեւեալ պարզ վերտառութեամբ. «Մատենագրութիւնք Մ. Պէշիկթաշլեանի»: Սակայն այս հրատարակութիւնը ներքին շատ պակասաւոր կողմերի հետ ունի նաեւ արտաքին այն թերութիւնը, որ ամբողջական չէ: Հարեւանցի գրած յառաջաբանում հրատարակիչը գրում է. «Մ. Պէշիկթաշլեանի գործերը ջան և ցիր ինչ որ գտանք այս հատորիս մէջ բովանդակեցինք». որից պարզ երեւում է, որ թերեւս կարելի էր այլ ոտանաւորներ եւս գտնել բանաստեղծի ազգականների և մօտիկ ծանօթների քով: Այս առաջին և միակ հրատարակութիւնը պարունակում է իր մէջ 63 մեծ և փոքր ոտանաւորներ, 4 ճառ՝ նուիրուած եղբայրութեան ու լուսաւորութեան գաղափարին և 8 թատերական գրութեան: Շատ ցանկալի է, որ բանիմաց մարդիկ Թիւրքիայի պարբերական հրատարակութիւններում մէջ ընդ մէջ լոյս տեսած ոտանաւորները հաւաքելով, ըստ կարելոյն մի լիակատար ժողովածու ընծայէին մեզ:

Պէշիկթաշլեան հայոց քնարերգու բանաստեղծներից է և որպէս քնարերգու նա, անշուշտ, երգած պիտի լինի բնութիւնը, սէրը, մահը, դէպի մարգկութիւնն ու հայրենիքն ունեցած անհատական զգացումը: Պէշիկթաշլեանի ազնիւ, հոգնադարար քնարի մեղմիկ դայլայլիկների մէջ գուցէ բնկատի ոչ մի յախումն, չափազանց խրոխտ յուզում, զգացմունքների արտակարգ գեղում, չէր գտնի ոչ մի գոռ բողբ, խիստ թափով ու զօրեզ չնշտով արտայայտուած անբաւականութիւն, փոթորկալից կրքեր, դէպի բնութիւնն ու առ կոյսը տառած ոչ մի անասնձ, կրակոտ սէր, որ գիտէ քանդել, այրել, տապալել, այլ ամեն ինչ նրա քնարի լարերի վրայ ստանում է մեղմիկ, համեստ ու չափաւոր ձեւ: ամեն բան գրաւիչ, բայց ոչ այրող, սիրելի, անուշ, բայց ոչ մոլեգին և արբեցնող: Պէշիկթաշլեանի քնարը ապրիս է հոգեկան բաւականութիւն, առանց մարգու ներքինը տակն ու վրայ անելու յարուցանում է մարգու մէջ զգացմունքներ, առանց կրքերի կնճառ ընդհարումներ առաջացնելու:

Պէշիկթաշլեան իր հոգու հակումներով և խառնուածքի ինքնուրոյն կողմերով հակամէտ է բնութեան մեղմիկ, քնքոյշ կողմերը սիրելու: Նա սիրում է ոչ փոթորկալի, անկաշառնչ, ամեն ինչ քարուքանդ անող, սոսկալի բնութիւնը, նա հիանում է, պանչանում ոչ դայլացած ու մոնչացող բնութեամբ, ինչպէս անգլիական մեծագոյն բանաստեղծ ըմբոստ Բայրոնը, այլ հանդարտիկ, հեզ ու ժպտուն, կենսունակ ու ծիծաղկոտ շրջապատն է, որ նրան քաշում է, գրաւում, որ նրան բնութեան ջերմ երկրպագու է դարձնում: Բնութեան շուշը՝ անկաշառնչ հողմն ու քամին, մրբիկն ու փոթորիկը, որ շատ շատերին զըլխից հանել է, որով շատերը ոգեւորուել, հիանալի տողեր են գրել, Պէշիկթաշլեանի համար գրաւիչ է դառնում միայն այն ժամանակ, երբ փոխում է հեղիկ, հանդարտիկ գեփիւփ կամ զովացուցիչ հովիկի: Նրա երեւակայութիւնը իր սիրած երեւոյթները կերպարանաւորում, անձնաւորում է, հոգի ու շունչ է դնում նրանց մէջ, խօսում է նրանց հետ, հիանում, ոգեւորւում է ու կարօտակէզ սրտով բացականչում է.

Դու փափկաթի մանկիկ գեփիւփ,
Աղբերց վրայէն լուսակարկա՛ջ
Անող՝ հոտով ծաղկանց ըսփիւս
Ենչպէս թռչիս ինձ ընդ առաջ.
Աս խունկ ու զով ընծալելով
Ձիս ողջունես հեղիկ շնչով:

Այդ մեղմ հովիկը բանաստեղծի համար փափիկի սուր-
հանդակ է դառնում, որ լուր է տանում հովաին ու ծործորին,
բարձրագիտակ անտառներին, երամ երամ սոխակներին, լուր է
տանում նոցա, նրանց իմացնում է.

Թէ մըտերիմն իրանց եկաւ

Բիւր ըզմայլմանց իշատակաւ

Տեսէք ինչքան զրաւիչ ու ներդաշնակ գունեղ պատկեր-
ներ է տալիս «Գարուն» հրաշակերտ ոտանաւորի մէջ:

Ո՛հ, ինչ անուշ և ինչպէս զով

Առատօտոց փշու հովիկ,

Ծաղկանց վրայ դուրգութալով

Եւ մազերուն կուսին փափիկի...

Ո՛հ, ինչ աղու և սրտագին

Ծառոց միջէն երգես թռչնիկ.

Սիրոյ ժամերն ի յանտառին

Ըզմայլեցան ի քո ձայնիկ...

Ո՛հ, ինչ մրմունջ հանես վրտակ

Ականակիտ և հանդարտիկ.

Քու հայելոյդ մէջ անապակ

Նային զիրենք վարդն ու աղջիկ...

Եթէ կարելի է և պէտք է հիանալ բնութեան խորհրդա-
ւոր ու հրաշալի տեսարանով գիշերը — Պէշիկթաշլեանին ահա
թէ որ գիշերն է գրաւում:

Պարապի խաղաղ և անդորր ժամ է. տիեզերքն ամբողջա-
պէս սեւաթոյր քողով պատած, խաշինքն ու արօտ խոր թմբրի
մէջ են. դալար ոտերի վրայ հանգստանում են թռչնիկները.
մութը, որպէս անձնաւորեալ մէկը, ահաւոր և սեւադէմ իշխանի
նման բազմել էր աղջամղջի մէջ իր գիշերային աթոռը.

Լըքեալ լերինք, լըքեալ և դաշաք տմալի

Միայնութիւն բնակէր միայն և յերկրի:

Եւ այս խոր և վեհ լոռութեան ժամին հեղիկ սիւքն էր, որ
վէտ ի վէտ ծածանուելով, վարդ ծաղկանց ինկաւէտ անուշ
բուրմունքը ծաւալում էր խաղաղական օդի մէջ և միւս կողմից
գիշերախօսիկ երգիչ թռչնակն էր, որ այս բնութեան ժամին,
մարդկանց թարգման լինելով, մեղմիկ դայլայլիներ էր գեղգե-
ղում: Սակայն գիշերուայ ամենաչքնաղ տուտարանը երկնքում
պէտք է փնտռել, ուր և ուղղւում է ապշած բանաստեղծի որո-
նող հայեացքը, նա տեսնում է ջահագգեստեալ, եթերածեմ կա-
մարում, ինչպէս՝

Արծաթափայլ դըշխոյն ի գահ բոցակէզ

ձեմէր դաշտին լայնածաւալ յասպարէզ:

Նա հողեղուարն աշնութեամբ եթերին նայելով հիանում է երկնքի մշտամրմունջ բազմաշնայ քնարներով, երկնահեմ լուսազգեստ էակների աստուածային վեհ փառաց նստադայթ-ների շողերով, տիեզերքի անհուն, անհամար աշերի փայլմունք-ներով-աստղերով Աստղերն եւս, ինչպէս լուսինն ու արեւը եւ այլ բնական երեւոյթներն եւ մարմիններ, անձնաւոր են բանաստեղծի երեւակայութեան մէջ:

Յարչաւառար լուսաշափղ շէր ի նեմ
Եւ ձեզ գանձաւ ճնունդս երկրի յերկառեմ:

Եւ բնութեան այս փառահեղ հրաշալի ու խորհրդաւոր տեսարանի տառջ կանգնած է բանաստեղծը վերամբարձ պըշ-նեալ հայեացքով:

Յոյց ապու համար, թէ բնութեան որ տեսարաններն են նրան գրաւում, բնութեան որ մոմենտը նրա ուշքը կաշկանդում, արտագրում ենք այստեղ «Աշուն» ստանաւորի ա. մասը, որի մէջ, նկարագրում ու փառարանում է աշունը Այդ ստանաւորը Պէշիկիշաւեանի ղեղեկկազմին ստանաւորներից մէկն է, ահա դա.

Ո՛ւր էք ծաղկանք դուք փայլփրլունք
Ո՛ւր ձեր աշտեր անուշ հոտով,
Ո՛ւր ձեր պշրանք ու փափկութիւն
Եւ ծոց լցեալ շող մարգարտով,
Ինչո՞ւ հովիկ, անգութ հովիկ
Յարս համարյուներ կուտայ ձեզի.
Մոռցաւ արդեօք իւր սէր գողարիկ
Եւ իւր գգուանք փալփալելի:
Ո՛ւր թիթեռնիկ հոլաթեան
Ձեր բաժակին հիւթոց կարտ,
Որ գալի թերթից ձերոց գունեան.
Տանել զբոյր հեռի եւ մօտ:
Ա՛հ, ուր սոխակ իմ սիրակէզ,
Որ տերեւոց նստած ի շուք
Հալէր կարմրիկ վարդին ի տես
Եւ կողկողէր սրտամաշուք:
Չկայ զեփիւտ, չկայ ծաղիկ
Եւ ծաղկատարի չկայ թիթեռ.
Չկայ սոխակ, ոչ վարդենիք
Լցեալ ցօղով մարգարտակո:

II

Բնութեան երկրպագուն հեշտութեամբ դառնում է կոյսի երկրպագու, ղի անոր մէջ կոյսից աւելի չքնաղ, կոյսից աւելի

գեղեցիկ երեսոյթ չը կայ: Պէշիկթաշլեան, եւս նման միւս բոլոր քնարերգակ բանաստեղծների, հիանում է կոյսով և վառ գոյնե-
րով նկարագրում է, կամ աւելի լաւ նկարում է, իր սիրեցեալի
պատկերը:

Նա իր տաղերում ոչ թէ մանրամասն նկարագրում է կոյսի
դիմագծերը և նրա մարմնի զանազան մասերը, այլ մեծ մասամբ
տալիս է ամբողջական տպաւորութիւն և աւելի շատ կոյսի
գեղեցկութեան թողած հետեւանքը, զգացումը՝ մի պատկերով
գունաւորուած:

Ահա այդպիսի նկարագիրներից մէկը.

Անոյշ աշխոյժ կերպարան
Շնորհաց սիրոյ բնակարան.
Բարքով հեզիկ Աղանի
Խօսքն մընչին գեղանի:

Պէշիկթաշլեանի ոտանաւորներից, մասնաւորապէս սիրոյ
տաղերից, կարծես վարդի բուրմունք է, որ պարարում է մար-
դու հոտոտելիքը. աւելի շատ գոհ, ինքնաբաւական ու համեստ
վայելքի տրամագրութիւն, քան բողբոջ, դժգոհ ու լացկան սի-
րային յարաբերութիւններ: Սրանից ի հարկէ չի հետեւում, որ
բանաստեղծն իր կեանքում սիրոյ մէջ բախտաւոր է եղել, գուցէ
և եղել է, այլ այն, որ նրա բնաւորութեան հիմնական գծերից
մէկն է՝ չափաւորութիւնը, համեստութիւնը: Նա իր բախտից
տրտնջալուց աւելի երգում է իր մեղմիկ ու ներդաշնակ ձայնով
կոյսի հետ ունեցած համեստ վայելքն ու զբօսանքը, կարգացէք,
օրինակ, նրա լաւագոյն ոտանաւորներից մէկը. «Ծեմք ի լեռան
հսկային», որի առաջին տունը միայն կարտագրենք ստորեւ.

Մովըն ցոլայր և ծեփծեփայր,
Սուրայր ակատն ի մէջ ալեաց.
Հովն հեզաթռիչ երթայր և գայր
Վազվըրտելով ամեն դիաց.
Բացէք հաճոյք փոփուկ թևեր
Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր:

Այս ոտանաւորի մէջ արուեստի գեղեցկութիւնն ու զգայ-
մունքի անարատութիւնը միացած դէպի բնութիւնն ունեցած և
առ կոյսը տաժած բանաստեղծի քնքոյշ ուսմանտիկ սիրոյ հետ,
մի չքնաղ պատկեր են ներկայացնում, որի նմանը խիստ հա-
զուագիւտ է, համարեա չը կայ մեր արդի բանաստեղծների մէջ:

Կոյսի չքնաղութիւնն ու բնութեան գեղեցկութիւնը զու-
գաւորուած են բանաստեղծի ուղեղում: Գարունը իր իսկ գար-
նանային նշաններով ոչինչ է, եթէ կոյս չը կայ, եթէ նրա ծաղ-

կուէա դաշտերի վրայ կոյսի փափկիկ տափները չեն գրտնում,
խոյ աշնանն ու տարուայ այլ եղանակներին, երբ չը կայ բնու-
թեան գեղեցկութիւնը, կոյսն է փոխանակում գրտնոյ:

Յի ինչ պիտի ծագեանց փունջեր,
նորմա՛մ նրա աչակերն հայիս,
Եւ ինչ պիտի վարդի նստեր,
նորմա՛մ նրա մտ գրտնը իս:

Այս քառատողը իր անպաճայն նկարագրով բնորոշում է
կոյսի գեղեցկութիւնը և դրա նաւ միասին կոյսի ու բնութեան
յարաբերութիւնը:

Կոյսի նաւ անդկացրած ուրախ ու երջանկավայել ժամերը
խոր արմատ են ձգել բանաստեղծի սրտում. նա իր ցաւոց ան-
կողմում պատկած հրատուր կարօտն ու չեւիս ողջոյնն է ու-
ղարկում կոյսին, գիմնլով նրան.

...Քայլ տար լեռին և այս նուազ
Հայի ի քեզ, պըշնոզ ի գէմոզ և աշերոզ լուղիլ ի լոյս.
Ի քոյզ խոսողս զնալ ծածան, որպէս և լայտից ի վայր
Յնաւ մեկնիլ ի նոցունց, սրտակտար մեկնիլ ի քէն,
Ըզպակն երջանկութեան իմոյ առ ուրա քո եղեալ
Չար ի քնքոյլ ձեռանէղ և ի զըթոյզ ևս ընկալալ
Չոր պահեցի սրտիս կրակով, ցաղով աշացս սոսկեցի,
Եւ արզ թափուր չեա ի գեղոյն և լուսափթիթ կալ ի թերթիցն:

Մահու ժանտ երեան ու անդնդափոս գերեզմանն անգոր
են դուրս կորզել բանաստեղծի հոգւոց կոյսի մշտափթիթ յի-
շատակը. յաւիտենից խորութիւնները չը կարողացան նրան
կոյսից անջատել. Երբ նա երիտասարդ հասակում ընկաւ, թոտ
նրա կենաց արեւը, նրան ստուերների, մոռացութեան և մոայ-
լի աշխարհն իջեցրին. նրանից միշտ անխղելի էր կոյսի սէրը:
Եւ ահա կոյսի այդ սէրն է, որ շունչ ու կենդանութիւն
է տուել Պէշիկիթաշեանի լաւագոյն ստանաւորներից մի քանի-
սին, ինչպիսիներն են՝ Երզ, Գնացէր իմ տաղը, Աս Նէ, Ճեմը ի
լեռան հսկային և այլն:

Պէշիկիթաշեանի գէպի բնութիւնն ունեցած սէրը աւելի
խտանում և խորանում է, երբ նա աչքի առաջ է բերում Հա-
յաստանի բնութիւնը, Հայոց աշխարհը, իր պապերի որրանք, և
ահա այդտեղից նրա երկերը այլ գոյն են ստանում, ուրիշ ե-
րանգով ներկւում, դրանք քնքոյլ և մեղմիկ կերպով Հայոց աշ-
խարհի ցաւն ու վիշտն են լալիս, բանաստեղծի սրտի կարօտն

ու մորմուքը. հայրենեաց համար ունեցած նրա անձուկը. նա երգում է և երգելիս՝ լալիս, ու լայ լինելիս՝ մխիթարում է, երեւակայութեամբ ստեղծելով տիպեր, որոնք պէտք է Հայոց աշխարհը ցանկալի նորատակին հասցնեն:

Իր տաղերից երեւում է, որ Պէշիկթաշլեան Գուրեանի նման Հայաստան ոտք չէ կոխել. նրա հոգին թռչում է շարունակ իր հայրենի աշխարհը, ցանկալի Հայաստանը. և այդ տենչըն աւելի զօրեղանում է դարնան ժամանակ, երբ դառնաշունչ ձմերուանից յետոյ բնութիւնը նորոգ զարդարւում, գեղածիծաղ դարունը գալիս է իր բոլոր թարմացուցիչ նշաններով ու հով ու զով սփռում ամեն կողմ. ահա այդպիսի րոպէին բանաստեղծը ցանկանում է հայրենիք դառնալ, առջինը հաշուելով Հելուէտեան զուարթ դաշտավայրը և չքնաղաքեղ Իտալիոյ պայծառ երկինքը. նա գիտէ, որ Հայաստանի բնութիւնը ինչքան էլ որ գեղեցիկ ու գրաւիչ է, դարձեալ սգաւոր ու տխրատեսիլ է. բայց էլի առ հայրենիքն ունեցած սիրոյ զգացմունքից երգում է մեկամաղձիկ.

Թէպէտ թռչնիկն ու հովն հայոց
Աւերակաց շրջին վրայ,
Թէպէտ պղտոր վրտակն հայոց
Նոճիներու մէջ կը սողայ,
Նոքա հառաչք են հայրենեաց
Նոքա չերթան սըրտէս ի բաց:

Վերջին շունչը նա կուզէ հայրենիքում աւանդել.

Գայցն աւուրք, ուր մանկութեան
Անկցի դիտչս իմ գեղ զալար
Եւ լինէն խոյս տացեն վաղէք
Կենաց թեթև ի զարշապար,
Ուր հէզ Մոսայս մատն ի լերեր
Մոռանացէ երգել ըղձեր
Ըզնինջ ի ծոցդ առնում լալնժամ
Ով ցանկալիդ իմ Հայաստան:

Սա առ հայրենիքն, առ աւանդական պատմական երկիրն ունեցած բնական, նոյն-խակ բնազդական սէրն է, որ որոշ չափով ամեն մարդու մէջ կայ: Սակայն Պէշիկթաշլեան բարձրանում է այդ պրոզայիկ, սովորական մակերևոյթից և նայում է բարոյական ու մտաւոր տեսակէտից իր հայրենիքի վրայ: Նրա աչքի առաջ կենդանի է Հայոց աշխարհի անկեալ ու թշուառ դրութիւնը,

Շատ դարերու ցաւերով
Տրտում տխուր ողբական
Ի գերեզման՝ նստելով
Արցունք թափէ Հայաստան:

Բանաստեղծի ցան աւելի շատանում է, նրա կարեկցութիւնը խորանում է աւելի, երբ մտաբերում է մեր աշխարհի անցեալը, Բայց Պէշիկթաշիեան լացեան բանաստեղծներից չէ, որոնք, յոյս ու ապաւէն կորցրած, շարունակ նշնջում են իրանց մեծատան քնարը։ Սա ընդհակառակը կեանք ու կենդանութիւն է բերում իր նեւ, ցանկալի փրկարար ապագայի նկատմամբ է պատկերացնում և միջոցներ առաջարկում նրան դիմելու։ Նա ուրախանում է և հագեցէս հրճւում, երբ տեսնում է հայ աշակերտահիւանդի առաջագիմութիւնը, երբ հայ օրիորդը երկարատեւ քնից և աւանդական սովորութիւնից դուրս է գալիս և վարժարան քայլելով-հայոց ապագայ յուսոյ ժպտն ու վարդը դառնում։ Բանաստեղծը պատրաստ է սրտառու կերպով երգել զղարձ բախաին և լուսոյ և մեծամարի յորդոր է զարդում, անգին իմաստութեան ու գիտութեան ծաղկաւէտ փնջի նեւ միասին՝ մի փունջ էլ կապել ապարկեւտագեղ բարոյից, և գիտութիւնն ու բարոյականը, դառն միտքն ու ազնիւ սիրտը միացած կարող են հայոց պապառ սարերի կատարներից բառնալ խաւարի ու սղի ծածկոյթը և այն ժամանակ։

Դադրին նուագը ողբերգու,
Սրբէ արցունքն Հայաստան,
Քի յուս դուարթ օրերու
Աղջկունք հալոց իրան տան,
Ո կայս, իրան մասեցէք
Ա թագն իր գլուխը դրէք։

Իսկ այն ազու, մեղբայնոյ, և հանրածանօթ երկառոյ—

Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն
Քան զանձկալի եղբայր անուն,

—այն փսկմ ու իգէալական բարձր իրականութիւն ունեցող չեղբայր եմք մերն նշանարանը, միթէ միակ և զլիաւոր պայմանը չէ ամենայն բարեփոխութեանց ու մեծամեծ ձեռնարկութեանց։ Պօէտի զգայուն հոգին չի կարող տանել իր իսկ ազգի մէջ երկպառակութիւններ, հայը հայի դէմ ռի ու քէն ունի, հայ կաթոլիկը առեւտրութեամբ լցուած է դէպի իր ազգակից հայ լուսաւորչականը և ընդհակառակը, ընկերական միացեալ ոյժը չը կայ մէջ տեղում, չը կայ միահամուռ աշխատանք, յոյս ու բերկրանք, նրանց չէ կապում ոչ ուրախութիւն, ոչ վիշտ, որովհետեւ չը կայ ընդհանուր բարիք ու բոլորի համար միատեսակ նշանակութիւն ունեցող ընդհանուր շահերին դիպող չարիք, եղբայրութեան վեհ գաղափարը նրանք չեն հասկանում և մեր բանաստեղծը զգացուած ու քնքոյշ տոնով դիմում է հային։

Տուր ինձ քո ձեռք, եղբայր եմք մեք,
 Որ մրրկաւ էինք զատուած,
 Բախտին ամեն ռա չարանենդ
 Ի մի համբոյր ցրուին ի բաց:

Ո՛րքան գրաւիչ հեռանկար. միասին ապրել, մէկ տեղ յոգնել, մէկ տեղ ցանել, տանջուել ու չարչարուել, լալ ու խնդալ, ընկերական համերաշխ հիմքերի վրայ դնել հանրակեցութիւնը. մեր կեանքին նոր գոյն ու հաստատ ղեկավարիչ սկզբունքներ տալ. դա մի վսեմ գաղափար է, որի մասին մեզանում չատենն են գրել, որը սակայն Պէշիկթաշլեանի նման ոչ ոք այնքան գողտրիկ ու ազդու չէ արտայայտելու. Հայոց աշխարհը պէտք ունի սաստկապէս այդպիսի եղբայրութեան, որովհետեւ նրա փրկութիւնը դրա մէջ է:

Երբ աչտոր Մայրն Հայաստան
 Տեսնէ զօրդիս իւր քովէ քով,
 Սրտին խորունկ վէրքըն դաժան
 Քաղցր արտասուաց բուծին ցօղով:

Այո, աստղերի տակ եղբայր անունից աւելի անձկալի բան չը կայ. Եղբայրութիւնն է, որի զօրութեամբ բռնութեան շղթաներ են կոտրատուում, խաւարի ձմերային սառոյցը հալուում և երկնային անապակ վճիռ վտակը ճանապարհ է ստանում՝ հոսել մարդկանց միջով՝ ցանկելով աջ ու ձախ երկնառաք բարիքներ. Եղբայրութիւնը, մանաւանդ մեզ հայերիս համար, խիստ զգալի է, որովհետեւ վտարանդեալ ու ցրուեալ մեր ազգը խիստ թոյլ, գաղափարական խիստ անդօր օղակներով է շաղկապուած: Սակայն չը նայած այդ հանգամանքին, չը պիտի վհատուենք, բանաստեղծը կեանքի նկատմամբ յոռետես չէ: Խաւար գիշերը, երբ գոց է հրաշագան երկինքը, մի գիշեր, երբ շատերի մէջ կարող են ծնուել միմիայն յուսահատական խոհեր, տխուր հառաչանքով լի Վանայ ծիածաւալ ծովի մշտափրփուր ալեաց դիմաց կանգնած Վանայ ծերուկը բանաստեղծի բերանով մեզ աւետիք է կարգում:

Եւ դու, Մեհիկ, կուլա՛ս անյոյս...
 Ո՞հ, ո՛չ, գնա... գայ Արշալոյս:

Եւ առհասարակ Պէշիկթաշլեանի քնարի ամեն մի դայլայլիկից, նրա հոգու իւրաքանչիւր հնչիւնից բողբոլովին պարզ արտացօլում է նրա այդ հանգիստ ու անխռով, և յուսացող դրութիւնը: Սակայն այդ արշալոյսը, ինքն իրան չի իրականանայ, մէջ տեղ գործ է հարկաւոր, գործ և եռանդուն, անձնուէր գոհաբերութիւն...

Պէշիկթաշեանի ամենագեղեցիկ ստանաւորներէց մի քանիսն առ քաջութիւն է գրուածուն Բաջութեան տիպարը նա վերցնում է Ձէյթունի կեանքից, որ վաթսուներկան թուականներին այնքան հռչակուեց:

Ձէյթունի անհաւատար մաքառումը հզոր Թիւրքիայի դէմ ոգեւորում է բանաստեղծին:

Ձէյթունցին կարիճ ու անվեհեր է: Մահուան բռնակէին էլ նրա սիրան ուրախ է, ազի լուծաւ վրէժ յարեան վառելի և իր վրայ լացող անոյշ մօրը, իր մահուան վերջին բռնակէին, միոթարում է: որ իր կեանքը Ձէյթունի համար է տուել:

Ո՛հ, հայրենիք, ի հօր ի բոց
Բա համար մեր սիրտք վառեցան,

ու հոգին աւանդում է քաջագործ զէյթունցին իր յետին բարեւն ուղարկելով սիրելեաց, չը մոռանալով նաեւ քրիստոնէական վերջին պարտքը:

Վերջին համբույր տամ քեզ, մայրիկ,
Հատուցանեա զալն սիրելոյս:
Վերջին անգամ զրկեմ մեր հող
Ոյր արզ կիջնամ ի ծոցն անլոյս:
Իսա մը անկէ վրաս ու դան
Ուրախ լուրեր տարի մեր տուն:

Պարզ է ու անպաճոյճ, բայց և ազդու ու տպաւորիչ քաջի թաղման պատկերը:

Ռազմական փոզերի ձայնն ու մարտիկների երկար յուզարկաւոր շարքը չէ, որ ուզեկցում է քաջորդուն՝ զագագը հողին յանձնելիս, և ինչ զագագ, ազատասէլ քաջին չեն սեղմել ձերմակ պատանքների ու նեղ տախտակների մէջ:

Նա չեա մարտին կարծեա լողնած կունանդէր
Ու վերարկուն կարմիր բաւեր իր անձին:

Նրա վրայ չի կատարւում ըստ պատշաճի չքեղ թաղման կարգը, այլ քաջ տէրտէրը մի կարճ ննջեցելոց է մրմնջում, գո՛վում է քաջի մահն ու օրհնում նրա արիութիւնը: Բաջի գազազի վրայ պատկներ և չքանչաններ չը կան, հայրենեաց համար մեռնող զիւցազնի ճակատի գեղն ու պայծառ վերքն էր, որ փայլ էր տալիս մահատիւ պոզարկաւոր խմբակին: Երբ հրացանի կոթով բացած փոսի մոայլ դուռն են իջեցնում մարմինը, փչում է ցրտաշունչ քամին, լուսինը ծածկում է իր շողերը մութ ամպերի տակ: Տապանի և արձանագրի փոխանակ մի խաչ են տնկում հողակոյտի վրայ: Բաջը մենակ է մնում իր

փառքի հետ. նա կռուեց Զէյթունի նեղ օրերում, արիւնը զոհ բերաւ և հանգստացաւ իր իսկ պապերի երկրում *),

Միայն զէյթունցի տղամարդը չէ, որ քաջ է, որ գիտէ կռուել ու ամեն վտանգ յանձն առնել մեծագոյն վտանգի՝ Զէյթունի տագնապի բուպէին. նրան ընկեր ու ոգեւորող է կռուի դաշտում նաեւ հայ բաջուհին:

Ի՞նչ է այն, որ կուրծքն սեղմէ

— Բացանշող զրահ մի լայն.

Ի՞նչ գգուանօք նա համբուրէ.

— ձակատամուխ երկաթն է այն:

Հայուհին իսկ՝ գազան դարձած, արիւնն աչերը կոխած, գոռ ընդդիմադրութիւն է ցոյց տալիս և փառաւոր յաղթութիւն տարած, դառնում է իր յաղթական արշաւանքից.

Այդ կոյսն աղւոր ուստի՞ կուգայ,

Քռուցեալ զուարթ լերանց վրան.

— Աստերազմէն նա կը դառնայ

Հերաց վրայ դափնիք շուշան:

IV

Պէշիկթաշեան վարպետ է զգացմունքն և ձեւը ներդաշնակօրէն արտայայտելու և իւրաքանչիւրին իր պատշաճը տալու մէջ. դրան ապացոյց կարելի է բերել նրա ոտանաւորներից մի քանի տներ, որտեղ պատկերանում է ընտանեկան կեանքը, յատկապէս մանկան տիպարը, որ ճշգրիտ նկարագիր է գտնում:

Մեր բանաստեղծներից քէերն են մանուկների հետ այնպէս պարզ ու մանկական ոճով խօսել. որպէս խօսել է Պէշիկթաշեան: Մանկական կայտառն ու չարածճի բնաւորութիւնը նրան դուր է եկել ու նա մանկան է նուիրել, թէեւ մի եր-

*) „Թաղումն քաջորդոյն“ ըստ ամենայնի գեղեցիկ ու ներդաշնակ ոտանաւորը 8 քառատող տներից է բաղկացած: Երբ թերթում էինք ՅՕՐՈՅԵՒՆԻ „ԸՆԴՀ. գրականութեան պատմութիւն“, աշխատութեան IV հատորը, անգլիական գրականութեան մասում, պատահմամբ նկատեցինք մի նման ոտանաւոր, որի սկզբի 4 տունը կատարելապէս նոյնն է այս ոտանաւորի սկզբի չորս տների հետ. համեմատած: Միայն վերջին մասերը քիչ շատ զանազանում են. Պէշիկթաշեան հայացրել է: Այդ ոտանաւորի հեղինակն է անգլ. պօետ Զարլս-Վօլֆ (1791—1829) որ նշանաւոր է հէնց այդ ոտանաւորով, որի վերնագիրն է «Թաղումն Ջօն Մուրի»: Մեռնողը մի գեներալ էր անգլիական, նշանաւոր և յայտնի իր քաջութիւններով: Արդեօք ֆրանսերէն թարգմանութիւնից է փոխադրել Պէշիկթաշեանը, թէ բնագրից, մեղ յայտնի չէ: Մենք առայժմ հնարաւորութիւն չունենք իմանալու, թէ հարազատութեամբ որ ոտանաւորը նրան է պատկանում:

կու երեք, բայց գեղեցիկ ոտանաւորներու նա ըստ ամենայնի մտնում է մանկան գրութեան մէջ, ըմբռնում է նրանց նուազական, մեզմ ու քնքոյշ չափաւոր ու բնական զգայմունքները և պարզ երեխային մտաւելի ձեւով էլ արտայայտում է:

Ահա երեխան, թեթեւ մանկական վիշտը ձակատին կանգնել է, նրա սիրտը ցաւել է, նա տխուր է, արովհեան, նրան ծիւիկ ծիւիկ ձայնող թռչունն այլ ևս չի կայ, լոկի և անբարբառ ընկած է ոտերի աակ: Զը կայ մշտամբմունջ ծլկան թռչնակը, նրա սեւեւ աչիկները նուազել են թերաբացիկ: Սակայն երեխային յատուկ ձեւով՝ մանկան վիշտը յարատեւ, կայուն չէ, նա չուսում փոխում է իր տխուր տանը, սկսում է պարտաւորութիւն տեսնել իր նազելի թռչնակին հողին յանձնելու համար: Ազոթը է անում նրա հեզ հոգու համար ու ճանապարհ է դնում Յիսուսի պարտէզը, որպէս զի այնտեղ սկսեփետուր զարդարուած, թեւապարիկ երգով Յիսուսին զմայլեցնէ, ապա երեխայական պարզամտութեամբ աղաղակում է վազամեծիկ թռչնակին:

Սակայն խնդրեմ, անտի դարձեալ

Ծրիկ ծրիկ ինձ ձայնիցես:

Ո՛րքան պարզ ու բնական վիշտ, սփոփանք ու սպասելիք:

Ահա չարածճի փոքրիկ Գոհարիկը, որ զաղար ու հանգիստ չունի և չի տայիս անեցոց և առ ոչինչ համարելով նուէրներն ու շաքարեղէնները, մանկան յատուկ քմահաճոյքով ուղում է, որ բոլորն էլ իր հետ խաղան ու զրադուին:

Առհասարակ փոքրիկ մանուկը միշտ զուր է գայիս մեծերին իր վարդազոյն չրթուցներով, կարմրիկ թշիկներով, բազըրազրուցիկ ժպտով, փափկիկ թաթիկով ու ձիւնափայլ պարանոցով, հրաշագեղ գոհար աչերով, վերջապէս իր մարմնի ու հոգու երկնային գեղով և նրանով, որ նա երեխայ է: Աշխոյժ Գոհարիկը:

Երբ որ իջնալ պարտէղիկ

Քաղել զվարդ կամ լաւմիկ,

Դու չես կրնար որոշել

Ո՞վ է վարդ, ո՞վ Գոհարիկ:

Կամ՝

Երբ որ թռչուն ճրճրալ,

Երբ որ վառեակ կըտկրտալ

Դու չես գիտեր թռչունն է

Չէ՛ նէ Գոհար, որ ձայն տալ:

Ընտանեկան խաղաղ և հանգիստ կեանքը գրաւում է մեր հեղիկ բանաստեղծին: Նա ուրախանում է ընտանիքի զարդ և

րեխայով, նրա հետ մէկ տեղ խաղ է անում ու նրա զգայմունքի թարգման հանդիսանում իր ոտանաւորների մէջ, եթէ երեսան կարողանար ոտանաւորներ գրել, նա, երեւի, իրան՝ Պէշիկթաշլեանից աւելի լաւ չէր նկարագրի:

V

Բանաստեղծի մէջ եղած ներքին հոգեկան ոյժն ու կարողութիւնը պարզօրէն երեւան է դալիս, երբ պօէտը հանդերձեալ կեանքի հանդիման է կանգնում: Իւրաքանչիւր քնարական բանաստեղծ երգում է իր քնարի տխուր լարերով մարդկանց համար անխուսափելի պատուհասը, կամ թերեւս բարիքը, բոլորիս ձակատագրական վերջը՝ մահը: Մահն ինքն ըստ ինքեան մի բնորոշ դէպք է տխրութեան և վշտի. դա խոր ցաւի մէջ է ձգում մեռնողի ազգականներին ու սիրելիներին: Եւ քանի երիտասարդ ու արժանաւոր է մեռնողը, քանի նրա չրջապատողները դեռ շատ բան են սպասում նրանից, այնքան աւելի զգալի է լինում նրա կորուստը, այնքան աւելի խոր թողած վիշտը: Քնարական իւրաքանչիւր բանաստեղծ երգել է մահը, մէկը յուսահատ, սրտախոր հեծեծանքով ամենամեծ չարիքն է համարել մահը մարդկանց համար, չի ուզեցել բաժանուել իր սիրած և իրան սիրող աշխարհից—դա լաւատես պօէտն է, մի ուրիշը իր տանջանքների ու վշտերի մի հատիկ հանգստարանն համարում է ցուրտ ու խոնավ շիրիմը, ուր պէտք է դադրին նրա ցաւերը և նա յաւիտեանական անհունութեան մէջ պէտք է կորչի, փոշիանայ—դա յուսահատուած բանաստեղծն է: Մի երրորդը պրանց միջին ճանապարհն է բռնում կեանքի և մահուան նկատմամբ. սա գոհ է իր վիճակից, հոնդիստ և խաղաղ, թէեւ դժուարութիւններն ու բախտի անհամութիւնները սրա գլխից եւս անպակաս են, բայց սա համբերութեամբ է տանում, կեանքի վրայ քաղցր աչքով է նայում և երբ անդառնալի օրհասը գլխին կանգնի, նա չի սարսափի, չի սրտնեղի, այլ խաղաղ ու անվրդով, ինչպէս ապրել էր, այնպէս էլ հոգին կը փչէ՝ թեւակոխելով անյայտութեան չեմքը:

Այս բանաստեղծներից իւրաքանչիւրի մահուան վրայ ունեցած հայեացքից երեւում է նրա հոգու ընդհանուր տրամադրութիւնն ու նրանց բանաստեղծական երկերի գունաւորումը: Եթէ նայենք Պէշիկթաշլեանի այս կարգի ոտանաւորների վրայ, հեշտութեամբ կը տեսնենք, որ նա երրորդ կարգին է պատկանում: Այստեղ եւս նրա քնարի ընդհանուր յատկութիւնը գերիշխող է. Պէշիկթաշլեան, որ բաւական ազդու նկարագրել գի-

աէ արտաքին, դրսի աշխարհի երևոյթները, որ իր բարեկամք մահուան առթիւ նշմարում է ծովի ու հովի առջն ու քաղա-
կանչում.

Աս՝դ, ահաէք, առց առաւ ծով,
Յինքը տանող զարեաւ հովիկ,
Քներն կախ կը փչէ արտում—
Ենչ լուր բերիր մեզի հովիկ.

որ ահանում է երկնի անթիւ աստղերի անոյշ ցոլակ լացը և
սգաւոր սոխակի աղեկէզիկ հառաչանքները, որ թափանցում է
ծովի խորքը և լսում է դիտախօսի յաւերժանարանների արտակո-
տոր լացը—այդ բանասանգծը չը գիտէ այդպիսի դրդող և ազդու
բողէին իր զգացմունքները զիջել, խոր վշտակցութիւն արտա-
յայտել. նա միշտ շափաւոր ու զսպում է.

Մահուան մասին ունեցած նրա զազափարը և օրհասի
նկատմամբ յայտնած նրա մտքերը աւելի պարզ զգալի են իր
մասին գրած տողերի մէջ. Մահուան անկողնում ընկած, մահ-
կանացուն յատուկ մտածողութեամբ, նա սին ու փուշ է ա-
նուանում իր անցկացրած կեանքը.

Ազգամբ մնացէք, սակակ, անուրջք, լուսատեալ երևոյթ,
Յր այնքան բոլր և այնքան զարգա ամիք աւարց իմ գեղաշուք
Սիրուն մալրութիւնք, մեղրր անոյշ և մահածու
Արեւցաթիւն, որոյ գրկումն ազնտարեր է սրտի.

Նա այժմ զգում է, որ իր զուարթ ու ժպտուն կեանքը
լոկ երևոյթ էր, իսկականի կեղեւը, իսկականը նոր է սկսում
նրա համար՝ գերեզմանի չեմքից. նա պատրաստ է արդէն խա-
ղաղ և անդորր աւանդել իր հոգին. անվնէր հոգով ընդառա-
ջում է մահուան և սիրած հովիկին խնդրում, որ չը մոռա-
նայ իր գերեզմանը. Նա Դուրեանի նման համոզուած է, որ
մահից յետոյ նա այլ ևս չի խարուելու.

Դիմեմ լուչիկ ի գերեզման, այն հանգստոց զիս ոչ խորե,
և ապա աւելաջնում է.

Հանգեալց և ես զո՛ւ, անտրտում, գէթ աստանոր չեմ անքրիկ.

«Դո՛ւ, անտրտումն խօսքերը շատ բնորոշ են որա համար.
հանգիստ ապրել է, առանց մեծամեծ յոյզերի, առանց արտա-
կարգ զեղումների և այժմ էլ զո՛ւ և անտրտում հանգստանոց է
դիմում.—Ապա մի նայնք Դուրեանի մահամերձ գրած վերջին
տողերին և իսկոյն պարզօրէն աչքի կ'ընկնի Պէշիկիժաչեանի ա-
ռանձնայատկութիւնը. Նա երիտասարդական բուռն կրակի բոր-
բոքումն է, որ լուայի նման դուրս է ժայթքում ոտով-գլխով
բանաստեղծ Դուրեանի հրաբխային կրճքից, զա խօսքի և մտքի
զոռ բողոքն է, ըմբոստ ոգին, որ մահուան անյուսութեան դի-

մաց ինքնամոռաց դրութեամբ կայծակներ է տեղում անյայտ էակի գլխին. դա վերջին ծայր յուսահատութեան հասած խռովարար սրտի աղեկտուր, հոգեմաշ հառաչանքն է, զօրեղ բողոք, յափշտակուած սպառնալիք՝

Իսկ թէ կորընչի պիտի իմ հուակ շունչ
 Հոս մառախուղի մէջ համը անշըշունչ,
 Այժմէն թող որ շանթ մը ըլլամ զայլահայր,
 Պըլշուիմ անուանդ, մռնչեմ անդադար,
 Թող անկծք մըլլամ ու կողդ խըրեմ
 Թող յորջորջեմ քեզ ձեռնուած ոխերիմս:

Իսկ Պէշիկթաշլեան լուռ ցաւեր ու լուռ գերեզման է խնդրում: Նա կրակոտ ու բուռն, սա հանգիստ ու մեղմ, նա բողոքաւոր ու ըմբոստ, սա գոհ ու համեստ. նա հրաբուխ ու հեղեղ, սա պարզօրակ վճիտ վտակ: Մահը չի սարսեցնում սրան, սա Դուրեանի նման սարսափած չի հեծկտում:

Ի՜նչ, երազ է վերջ գրկել ցուրտ շիրիմ...

Այլ կարծէք գլուխը կախ ձգած խոնարհ ու հեղ կերպով մրմընջում է.

Հանգեայց և ես գոհ, անտրտում:

Ցանկալի էր իմանալ, թէ եղբայրութեան այդ հեղիկ երգիչը, որ երբեմն ասել է. «Ես լաւ կը համարեմ զրկուած ու չքաւոր մեռնել և իմ բարեկամաց յարգանքը հետս գերեզման տանել, քան թէ որ և իցէ ծանօթի վիրաւորական մի զէսք պատճառած լինեմ,—[ինչպէս է մեռել, ինչպէս տարել մահուան տանջանքն ու ինչ մտքերով բաժանուել, ցրուել յաւիտենակահութեան մէջ. ցանկալի էր տեսնել նրա անշուք շիրիմը գարնան ժամանակ, երբ ամբողջ բնութիւնը ճշտօրէն համապատասխանում է բանաստեղծի հոգուն և արամադրութեանը, քանի որ երգչի հոգին ամբողջապէս մի գարուն էր: Անշուշտ գարնանը այդ անշուք շիրիմն աւելի ևս զարդարւում է. սոխակի քնքոյշ դալլայլիկները, ծիծեռնակի գեղգեղանքը, անոյշ հովիկի մեղմիկ սոսափիւնը, նոճիկների թեթեւակի հովը, ծաղիկների բոյրը,—այդ բոլորն ի տես կ'երթան իրանց երգչին. բայց աւանդ, պակասում է ինքը, երգիչը, չըջակայ բնութեան շունչ ու լեզու տուողը: Բայց ո՛չ, նրա հոգին թռթռում է գերեզմանի շուրջը և շատերին դեռ պատմում է նրա սիրելի զեփիւռի տատանմանց, մշտամրմունջ սոխակի մեղմիկ քնքշոյի, մեղրանոյշ թռչնակի դալլայլիկի միջով բանաստեղծի սիրող սրտի դաւոտ ու դարդոտ մարդու բազմամիտ պատմութիւնը: Նրա անունը չի սահմանափակում անշուք շիրիմի չըջանակի մէջ. դուրս է ե-

կել ու ծառայուել և քանի հայերս պարսպանք մեր անցնալով, քանի հետաքրքրուենք մեր գրականութեամբ, այնքան աւելի կ'ընդլայնուի թէ Պէշիկթաշլեանի և թէ շատերի անշայտ կամ քիչ յայտնի անունն ու հոշակը:

Սրանով մենք վերջացնում ենք Ա. Պէշիկթաշլեանի ոտանաւորներին մէջ արտայայտուած գաղափարներին, զգացմունքներին, նրա պօէզիայի առանձնայատկութիւններին վերլուծումը, մեզ մնում է տեսնել, թէ Պէշիկթաշլեան իր գգացմունքներն ու իր սրտի մեղմիկ տաղերը ինչպէս է արտայայտել, ինչ ծածկոյթով է պարփակել, այլապէս ինչ արուեստ ու ճարտարութիւն ունի, որպէս բանաստեղծ, որքան ներդաշնակ է նրա ոճը, որքան սաճուն լեզուն, որքան պարզ ոտանաւորը, որքան հարուստ ու բազմազան չափը:

VI

Արտաքին ձեւի մասին ընդհանրապէս պէտք է ասել, որ Պէշիկթաշլեան մեր արեւելահայ բոլոր բանաստեղծներից բարձր է իր բանաստեղծական արուեստով ու ճարտարութեամբ, իսկ արեւմտեան՝ պօլսահայ բանաստեղծների համար կարելի է ասել սովորական բան է վայելուչ ձև ու գրաւիչ արուեստ բանեցնելը:

Պէշիկթաշլեան, ինչպէս յայտնի է, գրել է թէ գրարար և թէ աշխարհարար ոտանաւորներ և սխալ կը լինէր միայն աշխարհարար ոտանաւորների վրայ խօսել, իբրև Պէշիկթաշլեանի տաղանդի բնորոշ արտայայտութիւնների վրայ, որովհետև վրաստան կարելի է պնդել, որ այդ ճկուն բանաստեղծը ազատօրէն օգտուելով գրաբարի գանձերից, տուել է հին, կլասիկ լեզուով ոչ պակաս հմայիչ ու գեղեցիկ ոտանաւորներ: Նրա «Գիշերը», «Բնարն ու Շիրիմը», «Գնացէք իմ տաղք»-ը, «Վերագարձը»... զգացմունք արտայայտելու, ձեւի և եղանակի կողմից ոչնչով յետ չեն մնում «Ալուանից», «Ան գեփուսն Ալեմտաղի», «Ճիւղը ի լեւան հսկային»... ոտանաւորներից:

Սակայն խնդիրն այն է, որ Պէշիկթաշլեան գուտ աշխարհարար, իրանց գրական մարուր բարբառով ոչ մի ոտանաւոր չունի: Նա այնքան ընտելացել է գրարարին, նրա միտքն ու գրիչը գրարարի վրայ այնքան վարժուել ու աշխատել են, որ առանց մի չնչին դժուարութեան նա գրում է հնացած լեզուով ամենայն հեշտութեամբ սիրուն ոտանաւորներ և իր աշխարհարար գեղեցկագոյն երկերի մէջ խառնում է գրարար տոգեր:

Պէշիկթաշլեանի լեզուն խայտաճամուկ է այդ կողմից, բայց շատ հարուստ ու ձկուն։ Նա գիտէ ճարպիկութեամբ օգտուել լեզուից և ընթերցողի պաշար դարձնել շատ բառեր։

Պէշիկթաշլեանի քերականութիւնն համարեա բացառապէս գրաբարի վրայ է յենուած, չափուած ու ձեւած. խոնարհումներն ու հոլովումները բազմիցս գրաբարի ձեւով են կատարուած. ածականների և գոյականների դասաւորութիւնը, ոչ սովորական ենթակաների և դրանց ստորոգեականների յարաբերութիւնները, նախդիրներով գոյականները—ամբողջապէս գրաբարի տարադն են հագել, բերենք մի տուն, որի մէջ կարել է տեսնել մեր վերոյիշեալ ասածները.

Հուր հեր արիւտն կըծաւալի
ի դաշտ յարօտ գեղաժրպիտ.
Ծովըն ի յերկինքս կըզմաշլի
Երկինք ի ծով ծիծաղախիտ.
Բացէք հաճոյք փափուկ թևեր
Տարէք զմեզ բըլբուրն ի վեր։

Պէշիկթաշլեանի ոտանաւորն ազատ է խրթին, դժուարիմանալի և մութ դարձուածքներից, բանաստեղծական ոլոր մոլոր, մանուածապատ. չըջումներից։ Ինչ վերաբերում է չափին և բանաստեղծական արուեստին, պէտք է ասել, որ սա վարպետ է բառիս իսկական իմաստով։ Նա կարողանում է տեղն եկած պահին զգացմունքին պատեն չափ գտնել և բազմազան չափն ու ոտերի, բանաստեղծական նախադասութիւնների կանոնաւոր երաժշտական անդամահատութիւնը միանալով լեզուի ձկնութեան ու իմաստի, զգացմունքի վայելչութեան հետ—ունկնդրի լսելիքն են պարարում իրանց քննող և սահուն ներդաշնակութեամբ, չափաւոր ու արուեստաւոր ութմերով, լի և հնչունաւոր յանգերով։

Եթէ ուրախ զօսանքի, բաւականութեան ու վայելքի զգացումն է արտայայտել յանկանում, կամ սրտի խոր ծալքերի սիրային տենչերն ու յոյզերն անհունութեան գիրկը նետել—գրում է թեթեւ ու սահուն, կարճ և կոկիկ տողեր։

Եթէ մահուան ստուերների ազդեցութեան տակ կամ ընդանց ժանդ գերանդուն ուղղած տողեր է գրում—գուրս են գալիս թունդ վիպական, երկայն ու հանգիստ, միապաղաղ, հաւասար չափեր։ Եթէ երևիաների հետ է խօսում, մէջ է բերում թոթառն, չարժուն, կենդանի և խայտաբղէտ չարքեր. և ամեն անգամ այդպէս գրուած իւրաքանչիւր ոտանաւորի մէջ զգացմունքն ու տաղաչափութիւնը միառախնուելով տալիս են զօրեղ ներդաշնակութիւն և դրանց հետ միանալով ընտրովի և

Տնչիւնայարմար բառեր՝ առաջ են բերում երբեմնապէս ուղղակի երաժշտութիւն, մուշիկաւ:

Կարգացէք, որինմակի համար, լծեմք ի լեռան հակային՝ կամ Ան Գահարիկն կամ շերդ առ մանկինն:

Երբ որ թռչան ճրճարայ

Երբ որ վառեակ կըսկըտայ...

Կամ՝

Եկաւ պըտիկ, եկաւ բըզիկ

Այ կը պտտաւ, ինչու մընդիկ

Վախ իմ ազիկի վախ բըզբըզիկ

Առ մէկ պաշիկ, կեցիւր լըտիկ:

Պէշիկթաշլեան գիտէ բազմազան շափ գործածել սկսած հայկական 16 վանկանի—չորս հասածով շափից մինչև 5—6 վանկանի ոտանաւորները: Սակայն որս տաղերի մէջ տիրող և արտայայտիչ շափն է 8 վանկանի ոտանաւորը, ինչպէս և երգերի մէջ՝ 7 վանկանին:

Տաղաշափական հաշիւների մէջ Պէշիկթաշլեան հմուտ է: Ինչ կը գանէք՝ որս տաղերի մէջ այնպիսի տներ, որոնց մէջ շափն ու հասածները, շեշտի անդն ու ցէզուրայի բաժանումները խանգարուած լինեն: Տաղաշափութեան, արուեստի կողմից մեղանում խիստ հազուադիւր են այնպիսի տողեր:

Ի թիւր ձայնից բնութեան շքեղ

Քէ կըզ թռչին սիրտդարար:

Մատուք կուտին ամենազեղ

Քէ որ զարնին փափուկ քընար:

Չունին մի ձայն այնքան սիրուն:

Ժան զանձկալի եղբայր անուն:

Ծանցերի սրպիսութեան և դասաւորութեան կողմից ևս Պիշիկթաշլեանի ոտանաւորն աչքի ընկնող է: Ծանցերի զօրեղութիւնն ու շեշտը առանձին ոյժ են ապիս խօսքին ու արպաւորիչ դարձնում թէ մաքի, յիշողութեան և թէ խողութեան վայելչութեան համար:

Այնպիսի լիահնչիւն յանգեր, ինչպիսիներն են.

դաստակերտ

հրեշտակի

արտասուք

աշակերտ

շեշտակի

արտամասուգ

մանուշակին

զեփիւս

տեսարան

ցօլագին

բափիւս

դրասարան

Կամ այնպիսի տներ՝

Ժու սիրտատարի կուրիչ Արտակ

Տխուր երգեց, ո՛հ այս զիշեր:

Սէրն էր երգաց իր նըղատակ

Բայց Քորդոմայ զաղէտան լիշէր:

Հազուադիւր չեն Պէշիկթաշլեանի տաղերի մէջ:

Բանաստեղծի գործածած պատկերները^{*)} մէջ, յաճախ պատահում են նմանութիւններ՝ մեծ մասամբ բնութիւնից վերգորած և հոմերական համեմատութիւնների բնատուրութիւն են կրում. այսինքն նմանութեան առաջին մասը համարեա նոյնքան և աւելի շատ երկար է, քան երկրորդը և այդ՝ առաւելապէս երկար տողերի մէջ:

Վերջացնելով մեր խօսքը, մեզ մնում է ցանկալ, որ մեր ուսանայ բանաստեղծները, որոնք երբեմն զաղափարի կողմից շատ առաջ են, մի փոքր ուշք դարձնէին բանաստեղծական արուեստի վրայ, ուսումնասիրէին նաև ոտանաւորի արտաքին հանգամանքները և մշակէին իրանց լեզուն, ոճը և իմանային ամեն բան տեղին գործ ածել, ինչպէս այդ անում էր Պէշիկթաշեան:

Գ. ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

^{*)} Պէշիկթաշեանի պատկերաւորութիւնը աշխատել ենք ներկայ ուսումնասիրութեան մէջ զուգընթացաբար դուրս բերել: